

Sonne og andelsbevægelsen

af Svend Sørensen

Artiklen er et forsøg på at sætte oprettelsen af Thisted Arbejderforening i 1866 ind i en bred og international historisk sammenhæng.

De statsanerkendte museer i Danmark er pålagt at udarbejde arbejdsplaner, der blandt andet skal udvælge områder, hvor museerne vil gøre en særlig indsats, når det gælder indsamling og forskning. For Museum Thy har det været oplagt at udpege de folkelige bevægelser som indsatsområde, fordi brugsforeningsbevægelsens vugge stod i Thisted, og fordi museet har en mindestue for fri- og højskolemanden Christen Kold.

For at leve op til ovennævnte målsætning nedsatte Museum Thy i 2009 en arbejdsgruppe, der skulle

kortlægge brugsforeningernes historie i Thy. Gruppen bestod af tre forhenværende brugsuddelere. Efter nogen diskussion var der enighed om at afgrænse undersøgelsen til den nuværende Thisted Kommune. Arbejdsgruppen har kontaktet og besøgt tidligere brugsforeningsfolk og brugt mange timer på lokalhistoriske arkiver.

Fra starten var det enighed om at arbejde hen imod, at resultaterne skulle præsenteres i bogform, og derfor var denne artikels forfatter tilknyttet gruppen. En opmuntring i arbejdet var det selvfølgelig, at TV Avisen to gange bragte indslag om gruppens arbejde og om Thisted Arbejderforening.

Arbejdsgruppens resultater førte i 2013 til udgivelse af bogen *Handel, demokrati og kultur*. I alt er der beskrevet 34 brugsforeninger i bogen. Langt de fleste af dem blev oprettet mellem 1890 og 1920. Omkring halvdelen har været placeret tæt ved Thy-banen og Thisted-Fjerritslev Jernbane.

Butiksdøden satte for alvor ind i 1970'erne, og det gik også ud over brugerne. Af selvejende brugsforeninger er der kun fire tilbage: Frøstrup, Vesløs, Hillerslev og Hundborg. I Thisted eksisterer desuden Super Brugsen, som er ejet af COOP.

KOOPERATION

Danske andelsselskaber er en succeshistorie i dansk og internationalt erhvervsliv. Ingen andre lande har taget andelsmodellen til sig i samme omfang som Danmark. Men det er ikke en model, som er opfundet i Danmark.

Når vi kigger uden for landets grænser, skal vi lede efter ordet »kooperation«, der stammer fra latin og betyder samarbejde. Man skelner mellem forbruger-

Bogen *Handel, demokrati og kultur* blev udgivet i 2013.

kooperation og produktionskooperation. Forbrugerkooperation omfatter blandt andet brugsforeninger og boligforeninger. Produktionskooperation dækker over det forhold, at virksomhedsejere går sammen om indkøb af for eksempel redskaber og maskiner.

Den tyske politiker og forfatter Ferdinand Lassalle (1825-64) regnes for én af fædrene til den kooperative bevægelse. Han hørte til grundlæggerne af arbejderbevægelsen og regnes som det tyske socialdemokrati SPD's grundlægger. I sine studieår blev han tilhænger af Hegels idealistiske filosofi.

Om G. W. F. Hegel (1770-1831) er det blevet sagt, at han er den moderne verdens mestertænkner. Han tillægger tænkningen og fornuften den helt overordnede plads i sin virkelighedsforståelse. Han er tidligere blevet anklaget for totalitarisme, altså en politisk styreform, hvor alle sider af samfundets liv søges underordnet den politiske magt. Men i vor tid anses han i højere grad for at være en moderne, liberalt orienteret filosof med sans for den franske revolutions politiske frihedsideal.

Verden består af modsætningsforhold og er altid under konstant forandring. Det betyder ifølge Hegel, at vi alle kan forandre os. Vi transformerer os konstant og går fra ét stadie til et andet. Tanken arbejder

dialektisk, det vil sige fremadrettet gennem et spil af modsætninger. Populært er denne tænkning ofte blevet beskrevet, som om Hegel så al udvikling forløbe efter et næsten mekanisk skema fra »tese« over »anti-tese« til »syntese«. En sådan formalisme tog Hegel imidlertid afstand fra allerede i 1807.

Udviklingen er også styret af en dialektik ifølge den marxistiske historiefilosofi, men den er dog her forbundet med materielle forhold i samfundet. Efter Hegels død spaltede hans tilhængere sig i en venstrefløj og en højrefløj. I begyndelsen var det hovedsageligt filosofiens forhold til religionen, der skilte dem.

Man kan i Hegels filosofi ikke realisere sig selv alene. Man ser sig selv i den anden, og den anden ser sig selv i én. Man bruger et fælles sprog til at udtrykke sig, og man træder ind i en fælles fornuft, når man tænker. Hegel mente, at frihed til en start skulle komme fra staten. Staten skulle tillade individet at føle sig komplet.

Tilbage til Lassalle. Under en studierejse i Paris 1845 kombinerede han Hegels filosofi med franske socialistiske idéer. Under 1848-revolutionen tilsluttede han sig kredsen omkring *Neue Rheinische Zeitung*, hvis ledende skikkelser var Karl Marx og Friedrich Engels, fra hvem han modtog en vis inspi-

Arbejdsgruppen arbejder med brugsforeningernes historie i Thy. Fra venstre Svend Sørensen, Kristian V. Olesen, Henning W. Sørensen og Bent Jensen.

*Brugsuddeler Kristian V. Olesen ved kassen i Hillerslev Brugsforening sammen med ægtefællen Mie Olesen. Han var med til at skrive bogen *Handel, demokrati og kultur*. (Foto: Klaus Madsen, 1995).*

ration, og til hvem han livet igennem opretholdt forbindelse; de anerkendte dog aldrig Lassalles idéer som fuldgod socialisme.

Lassalles socialistiske strategi var ikke revolutionær, men evolutionær og byggede på parlamentarisme. Hans program rummede to grundelementer: indførelse af almindelig og lige valgret og etablering af produktionskooperativer med statsstøtte.

Lassalle blev den tyske arbejderbevægelses første store lederskikkelse, men hans virke blev kortvarigt. I 1864 blev han dræbt under en duel pga. en kvinde. Hans idéer fik imidlertid vidtrækkende betydning, ikke alene i den tyske, men også i en række andre landes arbejderbevægelser, herunder den danske.

UTOPISK SOCIALISME

I Frankrig stiftede Lasalle bekendtskab med den utopiske socialisme; et begreb, der dækker over en række tænkere i den første halvdel af 1800-tallet. Mange var

franske, men ikke alle. Mest kendt var den franske socialist Pierre-Joseph Proudhon (1809-65). Værket *Hvad er ejendom?* gjorde ham kendt på grund af det provokerende udsagn: »Ejendom er tyveri«. Marx lærte af hans idéer, men hans liberale socialisme stødte an mod Marx' teori.

Proudhons idéer beskyldes ofte for at være præget af småborgerlighed og individualisme, men de har haft stor betydning for anarkismen og for fransk socialisme. Den traditionelle anarkisme modsætter sig eksistensen af stater og kapitalisme, der skaber ufrie og ulige mennesker.

Når anarkismen af mange nu om dage forbindes med vold og terror, skyldes det smågrupper, der i tidsrummet 1894-1901 blandt andet myrdede en italiensk konge, en fransk og en amerikansk præsident, en østrigsk kejserinde og en spansk premierminister. Men indstillingen til anarkismen har ikke altid været negativ. Anarkismens kritik af alle former for hierarkisk organisering og undertrykkelse har haft bred appel. For eksempel erklærede bannerføreren for den danske husmandsbevægelse, forfatteren Johan Skjoldborg, sig for at være anarkist.

ROBERT OWEN

Blandt de utopiske socialister regnes briterne Robert Owen (1771-1858). Han blev allerede som 19-årig direktør for et bomuldsspinderi, og i 1792 grundlagde han sit eget spinderi i Manchester. Han blev tidligt en velstående mand. Gennem giftermål blev han i 1800 medejer af Storbritanniens største bomuldsspinderi, New Lanark uden for Glasgow, som han også selv stod i spidsen for. Han udviklede hurtigt dette sted til at blive et mønstersamfund, der var berømt i hele Europa. Årligt kom der over 2.000 prominente besøgende for at beundre spinderiet.

Robert Owen indførte kortere arbejdsdage, byggede gode arbejderboliger og sørgede for gratis undervisning for børnene. Han afskaffede børnearbejde og indførte noget, der lignede nutidens arbejdsløshedsforsikring. Han ville omforme industri- og konkurrencesamfundet til et harmonisk samfund, hvor fællesskabet var det grundlæggende, og han søgte utrætteligt at overtale ledende personer i aristokra-

Robert Owen, den drivende kraft bag brugsforeningerne i England. (National Museum Wales)

tiet til at medvirke ved finansieringen af kooperative landsbyer.

Ved siden af bomuldsspinderiet oprettede Owen »Institut for Karakterens Dannelse«, hvor der blev lagt vægt på – gratis – anskuelsesundervisning med billeder. Han indkøbte også levnedsmidler en gros, som han videresolgte til sine arbejdere til indkøbspris. De butikker, han indrettede, kaldte han »brugsforeninger«. Denne idé bredte sig, og omkring 1830 var der 2-300 sådanne foreninger i England; den endelige udformning kom dog først i 1844.

Owen immigrerede senere til USA, hvor han i 1824 i Indiana opkøbte ejendom og etablerede et kooperativt landsbyfællesskab, »New Harmony«. Skønt man de efterfølgende år fik oprettet 18 lignende fællesskaber, blev dette ikke en succes, og han vendte senere tilbage til England, hvor han blev involveret i den britiske fagbevægelse og den kooperative bevægelse.

Robert Owens betydning kan næppe overvurderes. Hans tanker inspirerede væverne i Rochdale, der dannede verdens første forbrugerkooperativ i 1844.

VÆVERNE I ROCHDALE

Som det første land i verden gik det engelske samfund i perioden 1750-1850 fra at være et gammeldags landbrugssamfund til et moderne industrisamfund. Den industrielle revolution fandt sted på baggrund af nye teknologier som for eksempel udviklingen af dampmaskinen.

Den effektivisering af produktionen, som fulgte med fabrikssystemet, udgjorde en trussel for mange faglærte håndværkere, og den ny teknologi blev derfor mødt med protester fra de grupper, som havde mest at miste. I England protesterede håndvævere for eksempel mod de nye tekstilmaskiner, som undergravede deres levebrød og skabte stor arbejdsløshed.

Lancashire nord for Manchester var hovedsædet for bomuldsindustrien. I årene 1841-43 blev ikke mindre end 15.365 familier tvangsforflyttet fra fabriksbyerne i Lancashire til de byer, hvor de havde hjemstedsret. Men mulighederne for at få arbejde i disse hjembyer var imidlertid små.

Rochdale, 12 km fra Manchester, var hårdt ramt af arbejdsløshed blandt tilflyttede arbejdere. Af de 24.000 indbyggere levede mange på et eksistensminimum. Eksempelvis måtte 7.000 mennesker deles om 36 retirader (lokummer). Og som følge af dårlige høstår havde brødpriiserne nået hidtil usete højder. Særligt dårligt stillede var tekstilhåndværkerne; deres levelfod var lavere end alle andres.

En eftermiddag i slutningen af 1843 sad nogle bo-muldsvævere fra Rochdale i afholdsforeningens læsesal for at drøfte deres problemer og planer for fremtiden. Der måtte gøres noget, var alle enige om. Charles Howarth (1814-64) foreslog, at de oprettede en medlemsejet brugsforening. Forslaget vandt bifald – men der blev også indvendt, at der tidligere havde været en brugsforening, og den måtte lukke. Hertil svarede Howarth, at årsagen til lukningen var, at de velhavende som storaktionærer løb med overskuddet. Et nyt forsøg burde gøres, men vedtægterne måtte laves om.

Efter mødet gik Howarth længe og spekulerede over, hvordan vedtægterne skulle udformes. Det fortæller, at han fik ideen til fordelingen af brugsforeningens overskud en sen natte-time. Han sprang ud

af sengen og udbød som en anden Arkimedes: »Jeg har fundet det!« Konen troede, han var blevet gal, og ville have ham i seng igen, men han styrtede ud i byen for at delagtiggøre de andre pionerer i sin betydningsfulde idé.

Howarths idé var lige så genial, som den var simpel. Andelshaverne skulle have en beskeden, men fast rente af deres indskud. Dækkes skulle også foreningens renteudgifter, administration, afskrivning og indskud til en oplysende fond. Resten af overskuddet skulle fordeles mellem medlemmerne – *i forhold til deres indkøb*! En sådan ordning ville være til fordel for fattige familier med en stor børneflokk. Dette kooperative princip blev senere en grundpille i brugsforeningsbevægelsen verden over.

Der blev nu udarbejdet et lille skrift med oplysninger om projektet. En af initiativtagerne gik fra hus til

*Gadedrenge peger fingre ad vævernes butik i Rochdale, da den åbner i 1844. Tegningen er meget kendt, men det er ikke lykkedes at finde navnet på tegneren. Her er den gengivet efter Thomas Rørdams bog *Fra andelssamfundets barndom*.*

hus og omdelte skriftet, og 14 dage senere vendte han tilbage for at høre folks mening. Reaktionen var så positiv, at foreningen kunne indregistreres 15. August 1844 under navnet »Rochdale forening af redelige banebrydere«.

Opgaven var ifølge vedtægterne at fremme medlemmernes økonomiske velfærd og forbedre deres sociale og hjemlige stilling. Der skulle oprettes en butik til salg af levnedsmidler, beklædning m.m. Butiksvirksomheden skulle kun være en begyndelse til virkeliggørelse af langt mere vidtgående planer om produktionskooperation i industri og landbrug. Rochdale-væverne ville løse boligproblemet, bekæmpe drikfældigheden og organisere et oplysningsarbejde. De ville kort sagt arbejde for et bedre samfund.

For at skaffe et godt udsalgssted blev der dannet et kooperativt aktieselskab, hvor en aktie kunne erhverves for ét pund. Hvert medlem forpligtede sig til at købe fire aktier og måtte højst eje fem. Det lykkedes desuden at få et lån i vævernes fagforening.

Butiksproblemet blev løst ved, at man for tre år lejede sig ind i stueetagen i en treetagers lagerbygning på adressen Toad Lane 31. Butikken åbnede 21. december 1844 med en sælger på kun 19 år. I den første tid var der åbent mandag fra kl. 19-21 og lørdag fra 19-23, men snart måtte åbningstiden forlænges. I dag er butikken indrettet som museum.

Udsalgsstedet blev benyttet til møder og sammenkomster, og der var desuden et bibliotek med læsesal. For at fremme ædrueligheden fik konerne udbetalt dividenden personligt. Som noget usædvanligt for den tid havde foreningens kvindelige medlemmer også stemmeret.

Omsætningen steg år for år, og det gjorde antallet af udsalgssteder også. I 1877 ejede foreningen 16 butikker samt slagteri, bageri og tobaksfabrik.

Rochdale-vævernes målsætning opdeles sædvanligvis i syv principper. Centralt var, at virksomheden skulle være medlemsejet, ledelsen skulle være demokratisk, en eventuel dividende skulle fordeles mellem medlemmerne, og medlemmerne skulle uddannes, så de kunne gavne udviklingen af virksomheden, hvilket i sidste ende resulterer i stærkere lokalsamfund.

I dag ligger principperne til grund for de værdier,

som moderne kooperative virksomheder og organisationer verden over bliver drevet efter. Hele andelsbevægelsen og hele den kooperative bevægelse i Danmark bygger på de syv kooperative principper. Det samme gør sig gældende på verdensplan, hvor omkring en milliard mennesker, der er medlemmer af kooperativer, driver virksomhed efter de samme principper.

DE 7 KOOPERATIVE PRINCIPPER

1. Frit og ligeværdigt medlemskab
2. Demokratisk medlemskontrol
3. Medlemmernes økonomiske deltagelse
4. Selvstændighed og uafhængighed
5. Uddannelse, oplysning og information
6. Samarbejde mellem kooperativer
7. Interesse for samfundet

FREDERIK FERDINAND ULRIK

Stifteren af den første kooperative forening i Danmark var lægen Frederik Ferdinand Ulrik (1818-1917). Som praktiserende læge i Hobro tog han i 1851 initiativ til oprettelse af en sparekasse. I 1854 blev han udnævnt til fysikus (embedslæge) i Tønder, hvor han allerede to år efter fik bygget et sygehus. Under krigen i 1864 blev han afsat på tysk foranledning. Fra Tønder rejste han til København, hvor han i 1866 blev distriktslæge.

Allerede i oktober 1865 holdt Ulrik et foredrag om mindrebemidledes selvhjælp, især i England, men også i Frankrig og Tyskland. Foredraget vakte opsigt. Han vikarierede på dette tidspunkt som distriktslæge på Christianshavn, og det medførte, at han blev engageret til at holde et foredrag for arbejderne på B&W. Ulriks tanke var at få arbejderne på skibsværftet til at oprette en brugsforening efter Rochdale-principperne, men han skiftede mening og propagerede for en byggeforening, som han fandt mere nødvendig.

Resultatet blev, at man i november 1865 dannede »Arbejdernes Byggeforening, stiftet af Burmeister &

Wains Arbejdere«. Året efter, i december 1866, hejstes kransen over de første ti huse. Foreningen udviklede sig stærkt, og i 1883 kunne man fejre kranshejsning på hus nr. 1000.

Den nye byggeforening opførte huse, som medlemmerne blev ejere af efter ti års ugentlige bidrag. Tanken om en brugsforening var dog ikke glemt, og i 1868 stiftede Ulrik en brugsforening i Lægeforeningens boliger på Øster Fælle. Ved den lejlighed gik hans tanker sikkert tilbage til Sønderjylland og hans bekendtskab med præsten H. C. Sonne; manden, der blev banebrydende for brugsforeningsbevægelsen i Danmark.

H. C. SONNE

Hans Christian Hermansen Sonne (1817-80) var en mand med stor spændvidde. Hans liv spændte over mere end seks længdegrader – tværs over Danmark fra fødebyen Nexø til Thisted. Hans læsning strakte sig fra Bibelen til det engelske tidsskrift *The Cooperator*, og hans menneskeforståelse gik tværs gennem alle samfundslag.

Sonne var søn af Johanne og Herman Jacob Sonne, der havde en stor købmandsgård i Nexø. Den eksisterer fortsat i 2020 under betegnelsen Bryggergården og er forsynet med en mindeplade for Sonne. I købmandsgården havde familiens ti børn deres opvækst.

Som dreng var Hans Christian tiltrukket af livet på havnen og drømte om at blive sømand eller fisker. En sejltur til Rostock med faderens skib gjorde dog en ende på disse drømme – det sørgede søsygen for!

Hans Christian var en begavet dreng, og som 12-årig kom han på latinskolen i Rønne – forløberen for gymnasiet. Det var sikkert mere forældrenes valg end hans eget. Morfaderen var præst, så der var uden tvivl et ønske om, at han gik den vej. Og sådan blev det. Han kom til at læse teologi på Københavns Universitet, hvor han tog embedseksamen i en alder af kun 24.

Da Hans Christian kom til København, holdt han jul hos sin farbror, Jørgen Magnus Sonne, der i 1828 var blevet amtsforvalter i Kalundborg. I den forbindelse blev han bekendt med herskabet på herregårdene Lerchenborg og Lerchenfeld. Det skulle få afgørende betydning for hans liv.

Hans Chr. Sonne, Thisted's sognepræst 1864-75.

TIDEN SOM HUSLÆRER

For en nyuddannet teolog var det ikke en selvfølge at kunne træde ind i et ledigt præsteembede. Derfor var det almindeligt, at man tjente til dagen og vejen ved at undervise. For den unge Sonne blev det en plads som huslærer på herregården Lerchenborg.

Christian Cornelius Lerche (1770-1852) arvede stamhuset Lerchenborg efter faderens død i 1804. Han var meget imod ideen om stamhuse, da den indebar, at ét af børnene skulle arve hele godset på bekostning af de andre. Han fik derfor kongelig tilladelse til at ophæve stamhuset og frasælge nogle af ejendommene for at erstatte det med en slags fond, hvis forrentning skulle tjene til at opretholde slægten fremover. I 1818 blev han udnævnt til lensgreve, hvorefter han oprettede et grevskab, der erstattede stamhuset, men i øvrigt var underlagt samme arveregler. Dette grevskab bestod af ca. 3000 tønder hartkorn.

Lerche var desuden en aktiv politiker, som deltog i oprettelsen af stænderforsamlingerne i 1830'erne, og han var medlem af forsamlingerne som kongeligt udpeget. I 1846 fik han storkorset af Dannebrog. Der er ingen tvivl om, at grevens samfundsengagement har

smittet af på hans huslærer.

På den nærliggende herregård Lerchenfeld boede Margrethe Rothe (1823-1912), der senere blev Sonnes hustru. Lerchenfeld var i 1811 blevet købt af Christian Rothe (1770-1852). Han havde en omfattende karriere som embedsmand, hvor han blandt andet deltog i hoverikommisionens og landbokommisionens arbejder. Fra 1807 havde Rothe deltaget i køb og salg af herregårde sammen med andre, hvorved han skabte sig en lille formue.

En af Christian Rothes mange gårdhandler gjorde ham i 1820 til ejer af gården Buderupholm ved Lindenberg Å mellem Skørping og Støvring. Han solgte gården igen i 1826, men forinden blev datteren Margrethe Caroline Rothe født her 28. juli 1823. Familiens base var imidlertid Lerchenfeld, som den næstældste søn, Carl, overtog i forpagtning. I 1845 købte han gården af sin far. Da Sonne lærte Margrethe at kende, opholdt hun sig hos broderen for at undervise hans børn.

Greven på Lerchenborg var i slægt med grev Schack på Schackenborg, der havde kaldsretten til kirken i Møgeltønder. Denne forbindelse gjorde, at Sonne i 1845 blev præst i Møgeltønder. Den 19. april 1849 blev han viet til Margrethe i Trinitatis kirke ved Rundetårn. I kirkebogen er hendes adresse angivet til Kronprinsessegade, så hun flyttede først ind i præstegården i Sønderjylland efter brylluppet.

I Møgeltønder begyndte børnene at komme i en lind strøm. Da drengene voksede til, morede de sig med at sige, at de var syv drenge, og at de hver havde en søster. Det var imidlertid den samme søster, de havde, nemlig Thora. Viggo, den yngste af hendes brødre, blev først født, efter at familien var flyttet til Thisted. Langt den mest kendte af børnene var Ole Christian Sonne (1859-1941). Han sad i landstinget 1902-18 og var dets formand 1909-10. Efter påskekrisen i 1920 var han kortvarigt landbrugsminister.

MOD NYE MÅL I THISTED

I 1864 kom Sonne til Thisted som præst. Han tiltrådte i april – mens kanonerne tornede på Dybbøl. Allerede under den første slesvigske krig i 1848 oplevede han, at præstegården i Møgeltønder blev besat,

så de urolige forhold i grænselandet kan have været medvirkende til flytningen. Desuden var Thisted et mere vellønnet embede – og så var der en næsten ny præstegård.

Sonne kom til en by med godt 3.000 indbyggere. Der var endnu åbne rendestene i gaderne, der enkelte steder var oplyst af tranlamper om aftenen. Byen var omkranset af fem vindmøller, der kunne forsyne indbyggerne med mel. I selve byen var de største virksomheder et jernstøberi og en tobaksfabrik. Man gik meget, og det sled på fodtøjet hos både folk og heste. Derfor var der brug for en snes skomagere og næsten lige så mange grovsmede.

Efter nederlaget i 1864 var Thisted i et par uger i juli besat af 7-800 østrigske soldater, der var privat indkvarteret. For at soldaterne kunne finde »hjem«, blev byens huse for første gang udstyret med nummer.

THISTED ARBEJDERFORENING

Allerede i vinteren 1866 steg H. C. Sonne ned fra prædikestolen i Thisted og indbød arbejderne til møde i et pakhus på havnen. Efter grundlovens indførelse i 1849 var der opstået et stærkt folkeligt engagement i det danske samfund, og Sonnes initiativ skal ses i den sammenhæng. At det var på havnen, var ganske naturligt. Det var dengang byens kraftcentrum, hvor mange arbejdere var beskæftiget med lastning og losning af skibe.

Sonne ville oplyse arbejderne – give dem kultur – men de ønskede brød på bordet. Han kom dem i møde og satte sig grundigt ind i, hvordan de engelske indkøbsforeninger var organiseret. Det førte den 17. juni 1866 til stiftelsen af Thisted Arbejderforening, Danmarks første levedygtige brugsforening.

Arbejderforeningen skulle skaffe »livsfornødenheder« til medlemmerne og give dem dividende – ligesom de engelske foreninger 20 år tidligere. Hensigten var at løfte almuens ud af fattigdom og gæld. Men målet var også at skærpe interessen for kultur og samfund. Således fik Arbejderforeningen allerede i 1868 bibliotek og senere sygekasse og kolonihaver.

I begyndelsen havde man ingen fysisk forretning, men der blev truffet aftale med en bager, hvor man

som medlem kunne få rabat på rugbrød. I november 1866 lejede man et lokale på hjørnet af Lille Torv og Skovgade af en madam Jørgensen, og fra Hamburg blev der importeret te, kaffe og kandis. Efter en noget besværlig start flyttede man i maj 1868 over på den anden side af Lille Torv, hvor man havde købt en ti år gammel ejendom. Her havde Arbejderforeningen til huse i næsten 140 år, indtil forretningen måtte lukke i 2007. Nogle år tidligere, i 2001, fusionerede man med FDB, som valgte at slå forretningen sammen med Kvickly i Vestergade og føre den videre her under navnet Super Brugsen.

FDB BLIVER TIL COOP

Fra 2002 blev FDB's dagligvarehandel overført til aktieselskabet Coop Norden. Datterselskabet Coop Danmark havde ansvaret i Danmark. Coop Danmark forlod ved årsskiftet 2007/08 Coop Norden og var derefter alene ejet af FDB. I januar 2013 blev FDB og Coop lagt sammen under navnet Coop. Navneforkortelsen FDB var dermed en saga blot.

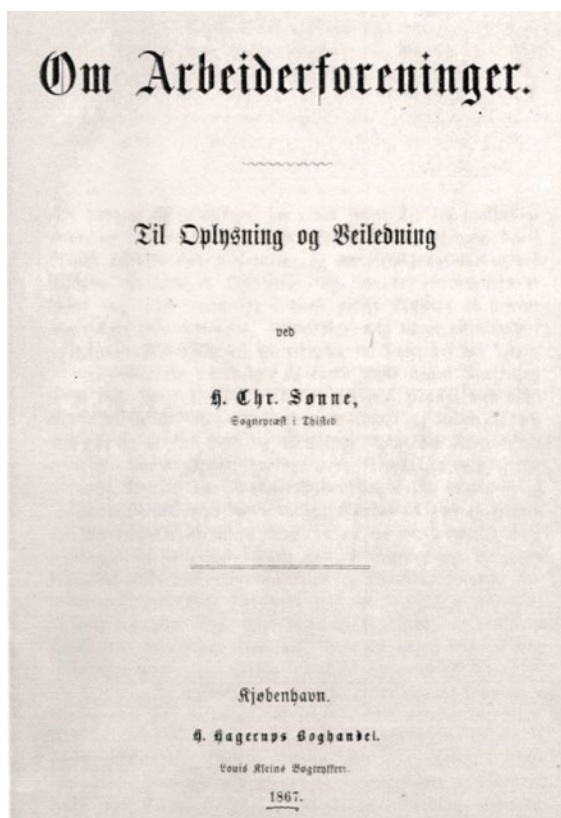
SKRIFT OM ARBEJDERFORENINGER

I 1867 udsendte Sonne det lille propagandaskrift *Om Arbejderforeninger*, udgivet af Hagerups Boghandel i København. Skriftet fik stor betydning for udbredelsen af brugsforeninger. Om årsagen til udgivelsen skriver han:

»De hyppige Anmodninger, der i den senere Tid fra forskellige Sider ere rettede til mig om at meddele Oplysninger om den i Thisted dannede Arbejderforening og om Fremgangsmaaden ved saadanne Foreningers Oprettelse, og som det efterhaanden er blevet mig uoverkommeligt i hvert Tilfælde at besvare nogenlunde tilfredsstillende, foranledige mig til at offentliggøre nærværende Meddelelse til Efterretning for Dem, der her i Landet interessere sig for Sagen og kunne ønske nogen Anvisning til at virke for den.«

Om foreningernes formål skriver Sonne:

»Formålet er at hæve den i borgerlig henseende lavere stillede, afhængige og trykkede Deel af Be-

Titelblad på Sonnes skrift fra 1867.

folkningen til et høiere sædeligt, intellektuelt og socialt Trin og dermed til en hæderligere Plads i Samfundet, at forhjælpe dem til at blive deres Menneskeværd bevidst.«

At det er påkrævet med en social indsats, kender han til:

»Nu er det en sørgelig Erfaring, at det Økonomiske Tryk i saa mange Henseender virker nedbrydende paa et Menneskes aandelige Liv: naar en Mand ikke kan erhverve sig sit Udkomme, maa han begynde at gjøre Gjæld, og strax kommer Afhængigheden... saa søger han at styrke sig med Brændevin, eller bruger det som Middel til at fordrive Sorgerne; Armoden medfører Uorden, Ureenlighed, Uhyggelighed i Hjemmet.«

I litteraturen om Sonne findes der flere myter om hans kendskab til engelske forhold, som at han har mødt englændere i et tog eller endda været på rejse i

England. Men det er myter. Han har læst sig til al sin viden. Også det råd giver han videre i skriftet:

»Naar nu Nogen vil stille sig i Spidsen for at danne en Arbejderforening, er Hovedbetingelsen, at han selv først sætter sig fuldkommen ind i Sagen og alle dens Enkeltheder og faaer et klart Overblik over, hvordan det hele skal indrettes. I denne Henseende er der givet et fortrinligt Hjælpemiddel i det engelske Arbejderblad »The Co-operator« by Henry Pitman, Manchester, som ikke noksom kan anbefales... Bladet, hvoraf der hver 14de Dag udkommer et Nr., haves her for 1 Rdlr. aarlig.«

UDVIKLINGEN 1866-71

Historiker Preben Dollerup har undersøgt de bevarede vedtægter for danske brugsforeninger, i alt 47 i perioden 1866-71. Han konkluderer: »Vi kan

Thisted Arbejderforening udgav i 1881 egen sangbog. Første sang var en hyldest til pastor Sonne.

Margrethe Sonne blev i 1884 æresmedlem af Thisted Arbejderforening.

altså med sikkerhed sige, at den største del af de danske brugsforeninger fra 1866 til 1871 har taget Thisted som forbillede».

I perioden 1866-71 blev der oprettet i alt 88 foreninger – 30 i byer og 58 på landet. Af disse var 13 allerede nedlagt igen ved udgangen af 1871, heraf otte by-foreninger. Af de 88 foreninger lå 26 i Jylland, 53 på Sjælland og 9 på Bornholm, Lolland-Falster eller Fyn.

Preben Dollerup har følgende generelle kommentar:

»Den statistiske gennemgang af materialet har altså vist, at brugsforeningsbevægelsen med hensyn til antallet af stiftelser kulminerer i årene 1868 og 1869. Bevægelsen, der startede i byerne, bliver hurtigt en udpræget landbevægelse.«

I Danmark blev brugsforeningerne begyndelsen på en andelsbevægelse, som forandrede det danske samfund. Det var en demokratisk bevægelse, hvor man stemte efter hoveder og ikke efter høveder, som det er blevet formuleret.

Thisted Arbejderforening ved 40 års jubilæet i 1906.

I anledning af Thisted Arbejderforenings 100 års jubilæum fik Hans Chr. Sonne sit portræt på et frimærke, der blev udsendt i forbindelse med hans 150 års fødselsdag.

Thisted Arbejderforenings første fane er nu på Museum Thy. Det gælder også ordrekassen.

COOP's formand Lasse Bolander lagde en krans ved Sonnes buste på Lille Torv den 15. juni 2016 for at markere oprettelsen af Thisted Arbejderforening 150 år tidligere.

De lokale brugsforeninger gik sammen i store fællesforeninger, først regionalt og siden nationalt. I 1896 gik Jylland sammen med det øvrige land og dannede »Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger« (FDB). Brugsforeningerne fik selskab af andre andelsforetagender som mejerier og slagterier.

Litteratur

Litteraturen om andelsbevægelsen er omfattende. Denne artikel har især støttet sig til følgende kilder:

Dollerup, Preben: *Brugsforeningerne 1866-1896*. Albertslund 1966.

Madsen Poulsen, Flemming: *Brugsforeningsbevægelsen – opståen og udvikling*. Albertslund 1981.

Pedersen, Henry E.: *Thisted Arbejderforening gennem 75 år*. Thisted 1941.

Thisted Arbejderforening kan takke provst Hans Chr. Sonne for sin tilblivelse. Han blev i hele landet betragtet som en lederfigur i brugsforeningernes barndom. Men det tærede på kræfterne, og Sonne fik i 1875 nyt embede i Store Fuglede på Sjælland. Han døde i 1880 og er begravet i Kalundborg.

Sonne flyttede fra Thisted, fordi han ikke følte, at han kunne varetage opgaven som præst tilfredsstillende. Han involverede sig helhjertet i at realisere Arbejderforeningen og undgik heller ikke kritik – det var ikke kærligt ment, når han blev kaldt »Høkerpræsten«. Den moderne betegnelse »udbrændt« passer godt til hans situation. Han var et lys. Det blev tændt i Rønne og strålede i Thisted, så det kunne ses landet over. Men det tærede på olien i lampen.

Margrethe Sonne blev i 1884 æresmedlem af Arbejderforeningen. I 1906 rejste 1200 danske brugsforeninger en buste af provst Sonne i Viby ved Århus. Den har siden 1941 stået ved Thisted Arbejderforenings bygning, hvor den har haft flere placeringer. Onsdag den 15. juni 2016 var der kransenedlægning ved busten på Lille Torv for at markere 150-året for oprettelsen af Thisted Arbejderforening. Kranselægningen blev foretaget af COOP's formand Lasse Bolander og Arnold Larsen fra Thisted kommunalbestyrelse.

Svend Sørensen.

Født 1949. Seniormedarbejder ved Museum Thy.

Rørdom, Thomas: *Fra andelssamfundets barndom*. Dansk Friskoleforening 1983.

Sørensen, Svend m.fl.: *Handel, demokrati og kultur*. Museet for Thy og Vester Hanherred 2013.

Vandet, Michael: »Hans Chr. Sonne – 200 år.« *Museets Venner* nr. 2, 2017.

»Historien om andelsmodellen.« hildebrandtbrandi.com/historien-om-andelsmodellen